

Socialinė filosofija

PILIE TINIS NEPAKLUSNUMAS: INDIVIDŲ LAISVĖ IR VISUOMENINĖ TVARKA

Tomas Kačerauskas

Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Filosofijos ir politologijos katedra
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius
Tel./faks. (370 5) 274 48 66
El. paštas: tomas@hi.vgtu.lt

Straipsnyje analizuojamas pilietinis nepaklusnumas kaip teisėta kova tiek už naujoves visuomenėje, tiek prieš išderinančius valdžios veiksmus. Pirmojoje dalyje išskleidžiama Johno Rawlso pilietinio nepaklusnumo samprata jo teisingumo teorijos perspektyvoje. Rawlso pažiūros interpretuojamas remiantis egzistencinėmis ir istorinėmis priegomis. Drauge keliami egzistuojančio individo ir tautos kaip jo aplinkos, istorinės atminties ir kuriamo gyvenimo projekto klausimai. Pilietinis nepaklusnumas suvokiamas kaip individo vieša kova už savo egzistencinį projektą, tarpstantį nerimastingoje bendruomenėje. Teigiama, kad nėra ir negali būti tikslų teisingumo koordinatų: sąveikaudamos su mūsų kintančiu gyvenimo projektu, susiklojančiu su kitų bendruomenės dalyvių gyvenimo planais, jos nuolat keičiasi. Siūloma geo-grafinę teisingumo prieigą keisti į bio-grafinę, nes teisingumas iškyla tik individo gyvenimo plano šviesoje, kuri sklinda tam tikros visuomenės erdvėje, be to, teisingumas, veikiamas kintančios individo ir bendruomenės sąveikos, yra gyvas, besimainantis reiškinys. Antrojoje dalyje nagrinėjama LDK konfederacija (1792–1793) kaip pilietinio nepaklusnumo atvejis. Iškeliama šios tezės: 1.1. Pilietinis nepaklusnumas – vieša politinė kova, išreiškianti individų bendruomenėje laisvę tiek pakeisti visuomeninę tvarką, tiek įtvirtinti tradicines moralės nuostatas; 1.2. Pilietinis nepaklusnumas – visuomenės tapatumo katalizatorius, veikiantis dvasinės kovos sąlygomis; 2.1. Nuokrypis nuo teisingumo pasižymi lašo efektu; 2.2. Kartais užtenka vos pastebimos neteisingumo apraiškos, kad išsiliėtų visa taurė, t. y. kad pasireikštų pilietinis nepaklusnumas, sukeltis revoliucinius pokyčius; 3.1. Vienalytės visuomenės ilgesys siekiant niveliuoti skirtis bei išvengti dvasinės kovos – tai šovinistinė nuostata, skurdinanti tiek pliuralistinę visuomenę, tiek jos individą; 3.2. Demokratiniai – daugumos valdžios – siekiai ignoruojant liberalias nuostatas skurdina dvasinės kovos aplinką, brandinančią individą; 4. Mūsų politinė laisvė matuojama teise viešai priešintis sprendimams, kurie nedera su mūsų principais – gyvenimo plano priklausiniais.

Pagrindiniai žodžiai: pilietinis nepaklusnumas, teisingumas, laisvė, tapatumas, tauta.

Įvadas

Kas yra pilietinis nepaklusnumas? Tai politinis (viešas) aktas, kuriuo išreiškiamas nesutikimas su valdžios sprendimais, laikomais neteisingais. Pilietinis nepaklusnumas suponuoja tam tikrą individo viešo

gyvenimo laisvę, būtent galimybę nesutikti su valdančiųjų priimtais sprendimais. Tai politinė kova, kuriai pripažįstama tam tikra teisė (*jus resisti*). Ji išplaukia iš pareigų konflikto, viešo gyvenimo dalyviams apeliuojant į skirtingas teisingumo sampratas,

moralės nuostatas ar bent skirtingus kelius pasiekti visuomenės gerovę. Taigi pilietinis nepaklusnumas randa vietą pakankamai laisvoje ir moralioje visuomenėje, kurioje individas derina savo egzistencinį projektą su įtvirtinama teisingumo visuma. Todėl pilietinis neteisingumas pasireiškia kaip individualus išderinantis veiksnys, išbandymas visuomenei. Tai visuomeninis veiksmas ne tik todėl, kad veikia visuomenę, bet ir todėl, kad yra atliekamas individų bendruomenės, kurios pasipriešinimo aplinkoje bręsta nauja teisingumo samprata. Viena, tai kūrybinis veiksmas, išreiškiantis naujybės siekį ir pertvarkos troškimą. Kita, kaip reakcija į valdančiųjų sprendimus, pažeidžiančius nusistovėjusią pusiausvyrą, tai tradicinių (moralės) vertybių ir įprastos (buvusios) tvarkos ilgesys. Mano didžioji tezė: *pilietinis nepaklusnumas – vieša politinė kova, išreiškianti individų bendruomenėje laisvę tiek pakeisti visuomeninę tvarką, tiek įtvirtinti tradicinės moralės nuostatas*. Mažoji tezė: *pilietinis nepaklusnumas – visuomenės tapatumo katalizatorius, veikiantis dvasinės kovos sąlygomis*.

Norėdamas išskleisti šią tezę pirmiausia panagrinėsiu Johno Rawlso (2003) pilietinio nepaklusnumo sampratą, kuri išplaukia iš jo teisingumo teorijos (*Rawlso pilietinio nepaklusnumo samprata*). Pasitelksiu ne šiuolaikinio viešo gyvenimo, o istorijos pavyzdžius, būtent Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) konfederacijas kaip laisvų individų teisę į politinį pasipriešinimą, apimančią tiek visuomenės pertvarkos siekį, tiek tradicinės teisingos ir moralios tvarkos ilgesį. Šie pavyzdžiai parankūs, nes į LDK palikimą pretenduoja bent keturios Europos visuomenės, ieškančios savo tapa-

tumo besikeičiant tautų sambūviui. Vėliau kaip tik panagrinėsiu visuomenės tapatumo aspektus, joje viešai besivaržant bendruomenėms dėl vyraujančios teisingumo ir moralumo sampratos (*Pilietinis pasipriešinimas kaip tapatumo veiksnys*).

Rawlso pilietinio nepaklusnumo samprata

Rawlso pilietinio nepaklusnumo samprata išplaukia iš jo teisingumo teorijos, paremtos kartiniais teisingumo principais: 1) kiekvienas asmuo turi turėti lygias teises į pamatines laisves, derintinas su kitų laisvėmis; 2) socialinė ir ekonominė nelygybė kompensuotina taip, kad a) ji tarnautų kiekvienam, o b) pareigybės būtų atviros visiems¹. Maža to, teisingumą Rawlsas sieja su dorybingumu (*fairness*). Teisingumo ir dorybingumo simbiozė apimanti 1) „teisės viršenybę (*priority*) gėrybių (*good*) atžvilgiu“ (2003: 28); 2) „visuomenės santalką (*cooperative venture*) dėl abipusės naudos (*advantage*)“ (2003: 73–74); 3) bendro labo (*common benefit*) paisymą² ir 4) visuomenės ydų (*wrongs*) vengimą³. Čia kalbama apie visuomenės skriaudas ir netesybas, teisinės aplinkos trapumą kaip ydas, žeidžiančias individus – visuomenės narius, siekiančius bendrų tikslų.

¹ “First: each person is to have an equal right to the most extensive scheme of equal basic liberties compatible with a similar scheme of liberties for others. Second: social and economic inequalities are to be arranged so that they are both (a) reasonably expected to be to everyone’s advantage, and (b) attached to positions and offices open to all.” (2003: 53)

² “In justice as fairness men agree to avail themselves of the accidents of nature and social circumstance only when doing so is for the common benefit.” (2003: 88)

³ “Justice as fairness <...> singles out with greater sharpness the graver wrongs a society should avoid.” (2003: 176)

Nors Rawlsas pabrėžia individo laisvės visuomenėje svarbą, siedamas ją su galimybėmis įgyvendinti racionalų gyvenimo planą (*rational plan of life*), individo racionalumo šaltinis – priklausymas teisingai visuomenei ir jos siekių paisymas. Individo laisvė paradoksaliai maitinama priklausymu visuomenei, kuri teisinga tiek, kiek puoselėja individo laisvę atverdama jam galimybes įgyvendinti savo gyvenimo projektą, išskylantį bendro labo šviesoje. Taigi turime kelių lygmenų heremeneutinių ratų sankibą⁴, kuri išreiškia visuomenės kaip laisvų individų santalkos bei individo, tampančio visuomeninėje aplinkoje, sąveiką. Čia akivaizdžios sąsajos su Aristotelio⁵ (netiesiogiai – ir Platono) politinėmis pažiūromis bei Kanto etika⁶. Individo ir visuomenės abipusę priklausomybę, kurią Rawlsas pasitelkęs laisvės, doros ir teisingumo dialektiką elegantiškai suformuluoja, kritikuoja liberalizmo ideologai (išskeldami individą bei jo laisves aukščiau visuomenės siekių), kuriems Lietuvoje atstovauja A. Degutis (1998). Tačiau demokratinės konstrukcijos „teisingumas–laisvė–dora“ trapumas išryškėja ne iškeliant visuomenę individo atžvilgiu⁷,

⁴ Apie didįjį ir mažąjį hermeneutinį ratą bei jų sankibą žr. (Kačerauskas 2008c).

⁵ Anot Aristotelio, valstybė kaip visuma yra anksčiau (*proteron*) už šeimą ar atskirą žmogų kaip dalį (1929: 1253a. 20).

⁶ Kanto maksima išreiškia individo priklausymą visuomenei apimdama dorą, teisingumą ir protą: „vien tik tų maksimų forma, pagal kurią jos tinka visuotiniam įstatymų leidimui, pati savaime padaro jas praktiniais dėsniais“ (1987: 41).

⁷ Rawlsas nekalba apie visuomenės viršenybę – vien apie individo ir visuomenės sąveiką, kurią ignoruojant skurdinamas tiek individas, tiek visuomenė. Kita vertus, visuomeninės tvarkos prioritetas individualios laisvės atžvilgiu gali būti sąlyga įgyvendinti individualų gyvenimo planą: tokios galybės gali nebūti esant visiškai individų laisvei visų kitų individų atžvilgiu, saviškai it rūdins ėdant individualią laisvę. Degutis (1998) laisvės bylą patiki ekonominei savireguliacijai.

bet pilietinio nepaklusnumo ribiniu atveju. Būtent tai ir panagrinėsiu, pilietinį nepaklusnumą siedamas su doro individo susirūpinimu tautos teisinga visuomenine aplinka, turinčia leisti laisvai skleistis egzistenciniam projektui. Taigi mano Rawlso nagrinėjimo gairės – egzistencinė ir istorinė prieiga, apimanti egzistuojančio individo ir tautos kaip jo aplinkos, istorinės atminties ir kuriamo gyvenimo projekto klausimus.

Pradėkime nuo pilietinio nepaklusnumo sampratos, išplaukiančios iš Rawlso teisingumo teorijos. Pasak Rawlso,

pilietinis nepaklusnumas – politinis aktas ne tik ta prasme, kad jis adresuotas daugumai, turinčiai politinę galią, bet ir todėl, kad tai aktas, valdomas ir pateisinamas politinių principų, t y. teisingumo, kuris reguliuoja konstituciją ir apskritai socialines institucijas. (2003: 321)

Nors politiškumo prasminis laukas iš dalies apima viešumo lauką, Rawlsas pabrėžia, kad tai ir viešas aktas „ne tik apeliuojantis (*addressed*) į viešus principus, bet ir vykdomas viešai“ (2003: 321). Šis aktas apeliuoja ir į dorybingumą, puoselėjamą teisingoje visuomenėje, drauge išreikšdamas individo laisvę nepaklusti neteisingai visuomeninei tvarkai. Taigi pilietinis nepaklusnumas – individo ir visuomenės sąveikos, kurią įkūnija teisingumo, laisvės ir doros triada, bandomasis akmuo: individas yra laisvas pasipriešinti neteisingai visuomeninei tvarkai, paminančiai dorą. Ir atvirkščiai: visuomeninė tvarka – neteisinga ir nedora, jeigu ji nusipelno piliečių nepaklusnumo. Maža to, tai laisvės ir doros kaip teisingumo principų išbandymas: ar teisingumas iškovojuojamas laisvų piliečių, siekiančių įgyvendinti savo gyvenimo kaip dorybingos egzistencijos projektą?

Matėme, kad dorybingumas Rawlso teisingumo teorijos kontekste reiškia bendruomenės santalką dėl bendro labo, siekiant išvengti visuomenės ydų, bet nepaminant teisės dėl gerovės. Vadinasi, kova už teisingumą įgyvendinama individams susitelkus į bendruomenes, kurios priešinasi visuomenei tvarkai, trukdančiai laisvai skleistis individų egzistenciniams projektams, kurių sanklota sudaro dorybingą aplinką. Kitaip tariant, teisingumas iškovojamas tam tikrų individo aplinkos lygmenų – bendruomenės ir visuomenės – kovos lauke, kur jis tampa kaip doras ir laisvas pilietis. Kitur (Kačerauskas 2008d) dvasinę kovą aiškinau kaip individo tam tikroje socialinėje aplinkoje tapimo veiksnį, t. y. kaip jo viešėjimo sąlygą. Čia, atvirkščiai, viešą veiksmą – pilietinį nepaklusnumą – aiškinsiu kaip individo kovos už savo egzistencinį projektą, tarpstantį nerimastingoje bendruomenėje, aspekta.

Pripažindamas piliečiams teisę viešai nepaklusti dorą ir teisingumą pažeidžiantiems sprendimams Rawlsas klausia: „kokiomis aplinkybėmis ir koku mastu mes pasiryžę taikstyti (*bound to comply*) su neteisingais sprendimais (*arrangements*)“ (2003: 308). Maža to, kaip pamatuoti nuokrypį (*deviation*) nuo teisingumo, kas suponuotų viešą nepaklusnumą⁸? Mano tezė: *nuokrypis nuo teisingumo pasižymi lašo efektu*. Kitaip tariant, *kartais užtenka vos pastebimos neteisingumo apraiškos, kad išsilietų visa taurė, t. y. kad pasireikštų pilietinis nepaklusnumas, sukeliantis revoliucinius poky-*

čius. Vėliau tai iliustruosiu pavyzdžiais iš bendros Lietuvos ir Lenkijos istorijos. Apie revoliucinius pokyčius, sukeltus viešo nepaklusnumo, užsimena ir Rawlsas, tačiau tai sieja su ypač dideliais nuokrypiais nuo tam tikroje visuomenėje išugdytų idealų⁹.

Norėdami pamatuoti neteisingumo mastą (nuokrypį nuo teisingumo), suponuojanti pilietinį nepaklusnumą, kuris žada revoliucinius pokyčius, turime žinoti tikslas teisingumo koordinatas mūsų egzistenciniame regione. Tačiau tikslų teisingumo koordinatų nėra ir negali būti: sąveikaudamos su mūsų kintančiu gyvenimo projektu, susiklojančiu su kitų bendruomenės dalyvių gyvenimo planais, jos nuolat keičiasi. Apie tikslas teisingumo koordinatas neleidžia kalbėti paties Rawlso teisingumo apibrėžimas, kuris paremtas siektina individo ir visuomenės derme, socialinių lygmenų atvirumu, t. y. ugdytiniais idealais sąveikaujant teisingumo visumai (bendruomenei) ir daliai (individui). Taigi geo-grafinė teisingumo prieiga keistina į bio-grafinę: pirma, teisingumas iškyla tik individo gyvenimo plano šviesoje, kuri sklinda tam tikros visuomenės erdvėje; antra, teisingumas, veikiamas kintančios individo ir bendruomenės sąveikos, yra gyvas, besimainantis reiškinys.

Bio-grafinis aspektas teisingumą apibūdina kaip individo, išugdyto tam tikroje visuomeninėje aplinkoje, įrašą į socialinį foną, kuriame jis iškyla revoliucionuodamas jį. Vadinasi, teisingumas kaip gyvas siekinys yra kintančios visuomenės revo-

⁸ Rawlsas pažymi: „tik nedaugelis mano, kad bet koks menkas (*small*) nuokrypis nuo teisingumo panaiškina pareigą paklusti galiojančioms taisyklėms. Tuomet kaip tai pamatuoti?“ (2003: 310).

⁹ “*The basic structure is thought to be so unjust or else to depart so widely from its own professed ideals that one must try to prepare the way for radical or even revolutionary change.*” (2003: 323)

liucingos pertvarkos, kurią įkūnija pilietinis nepaklusnumas, simptomas. Kitaip tariant, teisingumo idealas, suponuojantis viešą kovą, apibūdina didžiojo ir mažojo *bios* sąveiką, *mums* įrašant individo revoliucingus įvykius į *mūsų* gyvenimą, t. y. siektiną dorybingą visumą, ugdomą *mūsų* išskeltų teisingumo idealų. Įvardis „mes“ čia išreiškia bendruomeninę (mokslininkų, menininkų, politikų, revoliucionierių, patriotų) santalką – nuostatų, idealų, siekių vienovę, kuri kinta veikiamą jos narių viešų judesių. Šia prasme kalbu apie socialinio darinio – bendruomenės, visuomenės, tautos – gyvenimą kaip judrią visumą nuo gimimo iki mirties¹⁰. Socialinis darinys turi gyvenimą, analogišką individo gyvenimui, tačiau ne tiek panašumo, kiek *ana ton logon* prasme, t. y. sąveikaudamas su individo *bios* bendrame egzistenciniame *logos* regione.

Egzistencinė-fenomenologinė tikrovės koncepcija, kurią plėtojau kitur (Kačerauskas 2008d), suponuoja socialinio darinio tikrumą, jeigu jis yra mūsų egzistencinio tapsmo veiksnys. Būdamas individo gyvenimo plano fonas, pertvarkytinas revoliucingais veiksmis, socialinis darinys kaip individualaus tapsmo aplinka ir *bios* sąveikos poliūs yra tikresnis už juslinę aplinką, priklausančią neveiksniam *das Man* (Heideggeris 1993) regionui. Ignoruodami socialinio darinio *bios* kaip individualaus gyvenimo plano keistiną aplinką nuskurdintume egzistencinį regioną, kuriame gimsta, bręsta, priešinasi ir miršta individas¹¹. Todėl

¹⁰ Žr. (Kačerauskas 2008d; 2008b).

¹¹ Degučio (1998) individualizmas yra kaip įtinkinama atsvara kolektyvizmui, paminančiam egzistencines nuostatas, tačiau nesuderinamas su politinės bio-grafijos kaip mažojo ir didžiojo *bios* sąveikos koncepcija.

„visuomenės gyvenimas“ nėra tik metafora ar juo labiau fikcija. Jis yra tikras būdamas politinių fenomenų reiškimosi aplinka, turinti savo gyvenimo ciklus, veikiamus individo viešų judesių.

Grįžkime prie Rawlso sampratos. Pasak jo,

pilietinio nepaklusnumo problema <...> iškyla tik <...> demokratinėje valstybėje piliečiams, kurie pripažįsta ir priima konstitucijos teisėtumą. Sunkumas – pareigų konfliktas. Kokiu mastu pareiga sutinka su įstatymais, priimtais įstatymų leidėjų daugumos <...>, kuri nebesusaistyta su <...> tūlo (*one's*) laisvių gynimu ir pareiga priešintis neteisingumui? (2003: 319)

Kitaip sakant, pilietinio nepaklusnumo problema iškyla kaip pareigų ir principų konfliktas tik demokratinėje valstybėje piliečiams, kurie pripažįsta konstitucijos teisėtumą. Demokratija čia reiškia tiek daugumos (*demos*) valdžią (*kratos*), tiek galimybę jai priešintis. Dvasinės kovos aplinką suponuoja mažojo (individo) ir didžiojo (visuomenės) *bios* sąveika, individui siekiant pakeisti visuomenės gyvenimo planą, kuriame įrašoma (bio-grafija) jo egzistencija. Ši gyva egzistencinio fono ir jo įrašo sąveika ir yra teisingumo žaizdras. Todėl Rawlsas tvirtina, kad pilietinis nepaklusnumas padeda „palaikyti ir sustiprinti teisėtą institucijas“¹².

Didžiojo ir mažojo *bios* sąveika neatšiejama nuo didžiojo ir mažojo hermeneutinių ratų sankibos. Kaip nagrinėta kitur (Kačerauskas 2008c), bet kokio reiškinio supratimas (mažasis ratas) sukibęs su gyvenimo plano visuma (didysis ratas): fe-

¹² „[C]ivil disobedience used with due restraint and sound judgment helps to maintain and strengthen just institutions“ (2003: 336).

nomenas išskyla mūsų egzistencinių siekių šviesoje. Tas pat pasakytina apie politinį reiškinių, būtent valdančiosios daugumos sprendimą, kuriam mes kaip viešo gyvenimo dalyviai esame įpareigoti paklusti. Mūsų politinė laisvė matuojama teise viešai priešintis (*jus resistentiae*) sprendimui, kuris nedera su mūsų principais – gyvenimo plano priklausiniais. Tačiau tai galioja tik viešiesiems aktams – pilietiniam nepaklusnumui: viešumoje išbandoma individo pareigų ir principų priešprieša, kurioje bręsta teisingumo idėja, priimtina gyvuojančios visuomenės revoliucingam dalyviui.

Rawlsas pabrėžia: „pilietinis nepaklusnumas yra viešas aktas. Jis ne tik adresuotas viešiesiems principams, jis atliekamas viešai“ (2003: 321). Pilietinio nepaklusnumo pilietiškumas, nors ir susikloja, nesutampa su viešumu: jis „adresuotas daugumai, turinčiai politinę galią, taip pat vedamas ir pateisinamas politinių principų, t. y. teisingumo principų, kurie reguliuoja konstituciją ir apskritai socialines institucijas“ (ibid). Galiausiai teigiama, kad „pilietinis nepaklusnumas yra neprievartinis“ (ibid). Taigi kalbama apie dvasinę neprievartinę kovą dėl teisingumo principų, kurie kreipia tiek individo, tiek visuomenės gyvenimą. Tai kova dėl *logos*, kuriame individas tampa kaip viešas savo aplinkos dalyvis, laisvas tiek, kiek geba ją pakeisti.

Pilietinis pasipriešinimas kaip tapatumo veiksnys

Panagrinėkime pilietinio nepaklusnumo atvejį, būtent LDK konfederaciją

(1792–1793), kurios negalima tapatinti su Targovicos konfederacija¹³. Dviejų šimtų metų senumo atvejį pasitelksiu ne todėl, kad trūksta vėlesnių pilietinio nepaklusnumo pavyzdžių: jų apstu carų valdomoje ir sovietmečio Lietuvoje¹⁴. Tačiau okupacijos sąlygomis pilietinis nepaklusnumas nukreiptas prieš svetimą valdžią¹⁵ ir jos sprendimus, o čia siekiu panagrinėti visuomenės kaip „savų“ individų darinį ir individo kaip „savos“ visuomenės veiksnio sąveikas, o ne tautinę rezistenciją, t. y. „savos“ ir „svetimos“ visuomenių susidūrimą. Beje, visuomenės laikymas „sava“, siekiant niveliuoti tautines, religines ir kitokias skirtis ir išspręsti ginčus patriarchaliniuose namuose, gali būti nacionalinio šovinizmo išraiška. Prisiminkime Puškiną:

Ko, liaudies gražbyliai, jus šitoks pyktis ima?
Ko sviedžiat Rusijai grėsmingą prakeikimą?
Kas jus įaudrino? Gal Lietuvos maištai?
Nustokit: tai seni naminiai slavų ginčai.¹⁶

Mano tezė: *vienalytės visuomenės ilgesys, siekiant niveliuoti skirtis ir išvengti dvasinės kovos, – šovinistinė nuostata, skurdinanti tiek pliuralistinę visuomenę, tiek jos individą. Kitaip tariant, demokratiniai – daugumos valdžios – siekiai ignoruojant liberalias nuostatas veda į dvasinės kovos aplinkos, brandinančios individą, skurdinimą.*

¹³ Davies knygoje *Dievo žaislas* (1998) net nemini LDK konfederacijos, jos vadus (brolius Kosakovskius) apibūdinamas kaip Targovicos konfederacijos veikėjus.

¹⁴ Prisiminkime 1831 m. ir 1863 m. sukilimus, knygnešių sąjūdį, 1905 m. revoliuciją, pokario kovas miškuose, dainuojančią revoliuciją.

¹⁵ Marionetinė valdžia – taip pat svetima.

¹⁶ *О чем шумите вы, народные витии?! Зачем анафемой грозите вы Россию?! Что возмутило вас? Волнения Литвы? Оставьте: это – спор славян между собою, –/ Домашний* (Пушкин 1981: 205).

Carinėje ir ypač sovietmečio imperijoje galima kalbėti tik apie demokratines totalitarizmo išlygas¹⁷. Atskiras klausimas – kiek Abiejų Tautų Respublika buvo demokratiška: valstybės valdyme čia, kaip ir antikinės Graikijos poliuose, dalyvavo tik piliečiai (mūsų atveju bajorai), be to, *liberum veto* teisė neleido įsigalėti daugumai¹⁸. Taigi turime atveji, kai liberalizmas riboja demokratizmą. Revoliucinių pakilimų laikotarpiu liberalizmas (individo ir bendruomenių kova „savoje“ visuomenėje) užleidžia vietą demokratizmui („savos“ daugumos kova prieš „svetimus“ elementus visuomenėje): revoliucinės euforijos katilė sulydomos visuomenės skirtys¹⁹, kurios vėl išskyla nuslopus šiai euforijai, jeigu ji neatveda į totalitarinę visuomenę. Mano dėmesys Lietuvos ir Lenkijos Valstybei paremtas ir istorinės atminties tema, plėtojama čia ir kitur (Kačerauskas 2008b).

LDK konfederacija, turėjusi mišrias sudarymo formas (tiek „iš apačios“, tiek „iš viršaus“), iškėlusios politinius tikslus,

---

¹⁷ Carinės Rusijos ir Sovietų Sąjungos palyginimas demokratinėse elementuose atžvilgiu būtų pastarosios nenaudai. Tačiau palyginimas tautinės politikos atžvilgiu – pirmosios nenaudai. Carinis valdymas Lietuvoje ir Lenkijoje po Abiejų Tautų Respublikos – atžanga demokratijos raidos požiūriu (tautos raidos požiūriu tai katastrofa: valstybingumas – tautos raidos laidas), nors ūkio raida per daugiau kaip šimtą priverstinai taikių (neskaitant sukilimų) metų akivaizdi. Tai parodo, kad: 1) demokratijos raida netolygi, 2) demokratijos pažanga nesutampa su ūkio pažanga, kurią veikia daug kitų veiksnių, pavyzdžiui, taika, 3) yra daug demokratijos formų su skirtingomis demokratinėmis elementų porcijomis, o demokratijos etalono nėra, 4) demokratija (daugumos valdžia) ir liberalizmas (mūsų atveju tautų atžvilgiu) dažnai nesuderinami.

¹⁸ Abiejų Tautų Respublika – klasikinis demokratizmo ir liberalizmo kolizijos atvejis.

¹⁹ Būtent taip įvyko 1794 m. sukilimo metu, kai buvo pakarti abu LDK konfederacijos herojai – broliai Kosakovskiai.

oponavusi valdžios nutarimams, siekusi perimti visuomenės gyvenimo (vykdomosios valdžios, teismų) kontrolę, laikytina klasikine konfederacija, atspindėjusia pilietinį nepaklusnumą Lietuvos ir Lenkijos Valstybėje. Jos ypatumas – nesiekta sudaryti kariuomenės politinės kovos paramai²⁰. Paradoksas: svetimais (Rusijos) kariuomenė, kuri įžengė lydima konfederatų, laidavo taikų LDK konfederacijos pobūdį. Palyginti taikus pasipriešinimas – dar vienas motyvas, kodėl šią konfederaciją pasirinkau kaip pilietinio nepaklusnumo atveji.

Atidžiau pažvelkime į LDK konfederaciją, kuri (kaip minėta) nepainiotina su Targovicos konfederacija. Broliai Kosakovskius suburti prisiekusiųjų bajorų sąjungą Lietuvoje paskatino skirtingi motyvai nei Targovicos konfederacijos įkūrėjus, kurie puoselėjo bajorų laisves, pamintas Gegužės 3-iosios konstitucijos. LDK konfederacijos steigėjai siekė atkurti ne tik individo (bajoro), bet ir tautos laisves. Lietuvos valstybinis atskirtumas buvo vienas iš svarbiausių konfederacijos tikslų, vertusių nesiskaityti su priemonėmis (flirtas su Jekaterina II ir Rusijos kariuomenės pakvietimas), kurios galiausiai palaidojo valstybingumo likučius.

Verta prisiminti, kad kova už valstybinį atskirtumą vyko dviem frontais: teisėtą valdžios institucijų (tiek seimo, tiek vykdomosios valdžios) kuluaruose ir pilietinio nepaklusnumo fronte, t. y. konfederuojantis į bekompromisę opoziciją (konfederacija – taip pat teisinė institucija tuometinėje Lietuvos ir Lenkijos Valstybėje). Čia galima perfrazuoti mintį, pasakytą kitur (Kačerauskas 2008b):

---

²⁰ Net nebuvo paskirtas regimentorius.

tautos egzistencinis rūpestis, kuris reiškiasi dvasine kova už savo *logos*, išskyla jos mirties akivaizdoje. Tauta gyvastingiausia grešiant jos ribų išnykimui, tautinei visuomenei tampant subvisuomene kitos valstybės patriarchaliniuose namuose. Kaip tik tada ji kuria savo tapatumą dvasinės (politinio kūno) įribinimo ir (viešų siekių) įkūnijimo kovos žaizdre. Todėl tautos tapatumui už teritorinę ekspansiją „nuo jūros iki jūros“ reikšmingesnė politinės mirties akivaizda. Teritorinė ekspansija, neatsiejama nuo kultūros pokyčių, suponuoja politinį nutukimą, t. y. politinio kūno ribų praradimą, tautos regionui apaugant vis naujais pakraščiais, reikalingais vienijančio prado, *archē*. LDK tokiu pradu tapo „lietuviškoji“²¹ unitų bažnyčia. Tačiau pakraščiai visada išlieka anarchijos veiksmu, išplaunančiu tautinį pradą. Neatsitiktinai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – regiono nuo „nuo jūros iki jūros“ – politinės santalkos kaina buvo nykstanti viešame gyvenime lietuvių kalba. Tiesa, to negalima pasakyti apie istorinę savimone, kuri ypač sustiprėja tautos politinės mirties akivaizdoje.

Istorinę savimone iliustruoja vieši LDK politinių veikėjų žodžiai, susišaukiantys tautai kritiškomis akimirkomis. Palyginkime Lietuvos politines laisves gynusių K. N. Sapiegos ir M. Radvilos Rudojo žodžius, pasakytus Ketverių metų (1791 m.) ir Liublino (1569 m.) seimuose:

Tautų privilegijos nėra nei jos atstovų, nei netgi visos gyvenančios kartos nuosavybė.

²¹ Lietuviška ta prasme, kad tai buvo LDK neviešnalytės visuomenės santalkos projektas, subrendęs Lietuvos politikų galvose. Vėliau tai tapo Lietuvos tautinio (ar net civilizacinio) atskirtumo požymiu. Plačiau apie tai žr. (Kačerauskas 2008a).

Mes neturime teisės jų atsisakyti, bet paveldėję iš protėvių, privalome nepaliestas perduoti būsimoms kartoms. (Šmigelskytė-Stukienė 2003: 42)

Niekas negalėjo mūsų kam nors dovanoti, nes mes esame laisvi žmonės, galime lygintis su bet kuria tauta savo garbe ir laisvėmis, kurias įgijo mūsų protėviai, liedami kraują dėl mūsų tėvynės ir ištikimais tarnaudami savo valdovams. (Gudavičius 1999: 635)

Tiek vienoje, tiek kitoje ištaroje kalbama apie tautos laisvę, kuri siejama su laisvais individualais, perduodančiais ją iš kartos į kartą. Tauta ir individas – analogiškai ne tik egzistuojami (kovodami) myriop, bet ir sąveikaudami kaip visuma ir dalis, individui rūpinantis tautos laisve, kuri skleidžiasi istoriniame *logos*. Dviejų ištarų, kurias skiria per du šimtus metų, sąsąuka liudija istorinį tautos gyvenimą ir individo istorinę atmintį, turtinančią individualų gyvenimo planą. Tiek individualus, tiek tautos tapatumas skleidžiasi kaip didžiojo (istorinio) ir mažojo (gyvenimo) *bios* sankiba, individui viešai iš-kalbant protėvių priesakus tautos mirtinos grėsmės akivaizdoje. Iš-kalba kaip viešas aktas čia analogiška egzistencijai kaip iš-ėjimui: mirties perspektyva individą verčia puoselėti istorinį *logos* – tapatumo priklausant tautinei bendrijai laidą.

Grįžkime prie pilietinio nepaklusnumo. LDK konfederatai kovojo tiek dėl individo, tiek dėl tautos laisvės. Šis dvigubas liberalizmas buvo priešpriešintas demokratinėms (daugumos valdžios) nuostatoms, kurios apėmė unitarines (antifederalines) tendencijas, grasinusias Lietuvos atskirtumui. Paradoksas: pasirinktos priemonės (Rusijos kariuomenės pasitelkimas) suponavo tautos laisvės pabaigą, sutelkusią tautą naujam pasipriešinimui, kuris nušlavė konfederacijos vadus. Viena taikiausių konfederacijų

per visą Lietuvos ir Lenkijos Valstybės istoriją taip revoliucionavo visuomenę, kad buvo sutrypta sukilėlių kojomis. Kitas paradoksas: LDK konfederacija, kovojusi dėl dvigubos laisvės, ėmėsi riboti spaudos ir žodžio laisvę: pirmą kartą Lietuvos ir Lenkijos Valstybės istorijoje buvo įvesta cenzūra²². Prisiminkime Rawlsą: žodžio ir spaudos laisvės apribotinos tik dėl didesnės laisvės reikšti mintis, t. y. dėl iš-kalbos laisvės. Besivaduojanti iš gniaužtų iš-kalba pasiekė apogėjų T. Kosciuškos – abiejų tautų sąnaus – viešai duotoje priesaikoje:

Aš, Tadas Kosciūška, prieš Dievą ir visą lenkų tautą prisiekiu, jog panaudosiu visą man patikėtą valdžią, kad būtų neliečiamos sienos, atgauta tautinė savivalda ir suteikta visuotinė laisvė, bet ne dėl savo asmeninės naudos. Tepadedu man Dievas ir nekaltas, kenčiąs Jo Sūnus! (Davies 1998: 573)

Ši priesaika – vieša ne tik ta prasme, kad ji duota tautos akivaizdoje Krokuvos turgaus aikštėje. Tai viešas aktas istorine prasme: jis ilgam sutelkė abi tautas politinės mirties akivaizdoje ir maitino dar du sukilimus prieš carinę priespaudą. Ši vieša iš-kalba iškėlė abiejų tautų kovos dėl laisvės svetimos valdžios atžvilgiu bylą, svetimai kariuomenei siekiant laiduoti taikius konfederatų kovos dėl dvigubos laisvės siekius²³. Taigi turime laisvių ir kovos dėl jų konfliktą: individo laisvės *versus* tautos laisvės ir taiki kova *versus* ginkluotas pasipriešinimas. K. N. Sapiega ir T. Kosciūška tautos laisvės iškelia virš individo laisvių,

broliai Kosakovskiai, siekdami abi laisves suderinti, galiausiai paaukvoja tautos laisvę; K. N. Sapiega ir broliai Kosakovskiai – taikios, teisinės kovos šalininkai, T. Kosciūška – prievartinės kovos²⁴, nukreiptos prieš svetimą jėgą, šauklys.

Ketverių metų seimo nariai taip pat buvo susibūrę į konfederaciją, kuri siekė atnaujinti visuomenę, t. y. pakeisti vyraujančią Abiejų Tautų Respublikoje visuomeninę tvarką ir moralės nuostatas, neatsiejamas nuo bajorų *liberum veto*. Tai buvo iššūkis visuomenei, kurioje tuoj pat kristalizavosi kovos už tradicines bajorų vertybes židiniai, įgavę naujų – kovos už Lietuvos atskirtumą – bruožų. Matėme, kad pastaroji kova, turinti istorinius precedentus, – ir už istorinę atmintį, kuri leidžia visuomenei telktis naujos tautos vizijos (ir naujos laisvės bei moralės bylos) pagrindu. Tiek Ketverių metų seimo, tiek LDK konfederacijos siekiai vedė per toli: pirmasis suponavo konfederacijų tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje atsiradimą, antroji – ginkluotą Kosciuškos pasipriešinimą. LDK konfederacija²⁵, pasinaudojusi bajorijos tradicine laisve, buvo ne tik reakcija į per drąsų bandymą pakeisti visuomeninę tvarką, bet ir siekis įtvirtinti naują tautos sampratą. Tiek pirmasis, tiek antroji, subūrę bendruomenės kovai, tapo visuomenės tapatumo katalizatoriais: pirmasis – siekdamas tvarkos bajorų laisvės sąskaita, antroji – siekdama savarankios tautos vietoj dualistinio sambūvio. Tiek pirmasis, tiek antroji sukėlė pokyčių laviną, išderindami visuomeninę tvarką, teisingumo pamatus, moralės principus, laisvės turinį, galiausiai – tautos sampratą. Tiek

²² Lietuvoje per artimausius du šimtus metų cenzūra, prižiūrima svetimos valdžios, tolydžio didės.

²³ Suprantama, Jekaterina II siūsdama kariuomenę į Aiejų Tautų Respubliką rūpinosi ne tiek konfederatų siekais, kiek Rusijos politinė įtaka ir, kaip netrukus paaiškėjo, politinė ekspansija.

²⁴ Šios kovos aukos, kaip minėta, – ir tautos sūnūs.

²⁵ To negalima pasakyti apie Targovicos konfederaciją.

pirmasis, tiek antroji subūrė bendruomenės kovai dėl atitinkamai vaizdijamos ateities, sukabintos su tam tikru būdu interpretuojama praeitimi.

Pabaigai grįžkime prie Kosciuškos iškalbos, kuri atnaujino abiejų tautų paktą kaip sambūvio *logos* politinės mirties akivaizdoje. Abiejų tautų egzistencija – politinio sambūvio Europoje precedentas – išėjimas į vis atnaujinamą kalbinę aplinką (*logos*), kurioje kovodamas dėl savo ir tautos laisvės tampa individas. Atnaujintas abiejų tautų paktas, pareikalavęs skaudžios laisvės sampratų kolizijos, leido dar šimtmetį išvien kovoti prieš primestą svetimų namų tvarką siekiant atsikovoti prarasto politinio kūno laisvės. Šios kovos sėkmė suponavo laisvės bylų koliziją, išskyrusią dvi tautas, kurios vėl bando sugyventi naujuose Europos namuose.

Išvados

Pilietinis nepaklusnumas kaip teisėta reakcija į valdžios sprendimus išreiškia in-

dividų, susibūrusių į bendruomenę, laisvės lygį tam tikroje visuomenėje. Drauge tai kova už individų laisvę priešintis keičiant visuomeninę tvarką, teisingumo sampratą, moralės nuostatas. Ir atvirkščiai: pilietinis nepaklusnumas gali išreikšti tradicinės tvarkos ir nuostatų ilgesį, kovą prieš valdžios įvestas naujoves. Tiek vienu, tiek kitu atveju tai išbandymas visuomenei, ieškančiai savo tapatumo kovos tarp bendruomenių sąlygomis. Tapatumo kūrimas reikalauja tam tikros anarchijos, t. y. pradų išjudinimo. Naujovių iškėlimas – istorinės refleksijos aspektas: istorinė atmintis tarnauja kuriant naują visuomenės tapsmo dvasinę aplinką. Dvasinė anarchija – visuomenės tapsmo aspektas: teisingumo ir moralumo pradai išjudinami išeinant į kitą kalbinę tvarkos (*logos*) kūrimo lygmenį. Iškalba kaip kovingos laiko dvasios simptomas analogiška egzistencijai kaip išėjimui į naują *logos*.

LITERATŪRA

Aristoteles. 1929. *Politica*. Hg. O. Immisch. Leipzig u. Berlin: Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri. (Vert. į liet. k.: Aristotelis. 1997. *Politika*. Vertė M. Strockis. Vilnius: Pradai.)

Davies, N. 1998. *Dievo žaismas. Lenkijos istorija*. T. 1. Vilnius: LRS leidykla.

Degutis, A. 1998. *Individualizmas ir visuomeninė tvarka*. Vilnius: Eugrimas.

Gudavičius, E. 1999. *Lietuvos istorija*. T. 1. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Heidegger, M. 1993. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Kačerauskas, T. 2008a. „Biografija kaip civilizacijos kontrolinis principas: LDK politikos atvejis“, *Filosofija. Sociologija* 19 (3): 72–82.

Kačerauskas, T. 2008b. „Existential identity and memory of a nation“, *Limes* 1 (1): 5–14.

Kačerauskas, T. 2008c. „Sensus hermeneutika: prasmė, jutimai, nuostata, protas, sakinyš, supratimas“, *Logos* 57: 17–26.

Kačerauskas, T. 2008d. *Tikrovė ir kūryba. Kultūros fenomenologijos metmenys*. Vilnius: Technika.

Mažeikis, G. 2006. „Alternatyvus pilietinis ugdymas ir socialinė propaganda“, *Problemos Priedas*: 55–71.

Rawls, J. 2003. *A theory of justice*. Cambridge: The Belknap press of Harvard university press.

Šmigelskytė-Stukienė, R. 2003. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*. Vilnius: LII leidykla.

Пушкин, А. 1981. «Клеветникам России», в *Собрание сочинений в 10 томах*, т. 2. Москва: Правда, 205–206.

CIVIL DISOBEDIENCE: FREEDOM OF INDIVIDUALS AND SOCIAL ORDER

Tomas Kačerauskas

S u m m a r y

Civil disobedience as a legal fight both for novelties in society and against the authority's eccentric actions is analysed in the article. The first part is devoted to J. Rawls' conception of civil disobedience in the perspective of his theory of justice. Rawls' views are interpreted from the existential and historical approaches. Herewith are arisen the issues of an individual and a nation as his environment, of historical memory and the life plan to be created. Civil disobedience is interpreted as a public fight of an individual for his existential project in the worried society. According to the author, there is no exact coordinates of justice; they are changing during the interactions with our changing life project which covers the life plans of other participants of the community. There is suggested a bio-graphic approach to justice instead of the geo-graphic one, inasmuch as justice arises only in the light of an individual life plan while their light is thrown only in the space of particular society. Besides, justice under the influence of changing interaction between an individual and society is an alive phenomenon which is changing. The second part of the paper is devoted to the Confederation of Grand

Duchy of Lithuania (1792–1793) as a case of civil disobedience. The following theses are presented: 1.1. The civil disobedience is a public political fight that expresses the freedom of individuals in a community both to change the social order and to consolidate the traditional moral attitudes. 1.2. Civil disobedience is a catalyst of society's identity in the conditions of spiritual fight. 2.1. The deviation from justice has the drop effect. 2.2. A hardly noticed phenomenon of injustice could be a reason for overflowing of a cup, i.e. for civil disobedience which awakes revolutionary changes. 3.1. Nostalgia for unified society in order to assimilate the differences and to avoid spiritual fight is a chauvinistic attitude which impoverishes both the pluralistic society and an individual inside it. 3.2. Democratic aspirations (the rule of the majority) by ignoring the liberal attitudes lead to impoverishing the spiritual fight environment which matures an individual. 4. Our political freedom has been measured with a right to oppose the decisions that are contradictory to our principles as parts of the life plan.

Keywords: civil disobedience, justice, freedom, justice, nation.

Įteikta 2009 01 29